

UDK (UDC): 929.532:930.253

Tipologija: 1.09 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci
Category: 1.09 Published Professional Conference Contribution

Igor Filipič*

MATERIALNO STANJE ORIGINALNIH MATIČNIH KNJIG OB PREVZEMU V ARHIV

Izvleček:

Prispevek obravnava materialno stanje originalnih matičnih knjig, ki jih je leta 2008 prevzel Nadškofijski arhiv Maribor. Popis materialnega stanja je narejen po vzoru in metodologiji materialnega popisa zbirke urbarjev Arhiva Republike Slovenije. Metodologija je bila delno prirejena vrsti gradiva, ki smo ga preučevali. Na osnovi posebnih popisnih listov s podatki o materialni ohranjenosti gradiva so povzete najpogostejše materialne poškodbe in stopnja ohranjenosti. Na gradivu prevladujejo mehanske poškodbe, kot so obraba platnic, obrabljeni robovi gradiva in načeta vezava, ki so v glavnem posledica pogoste uporabe. Splošno materialno stanje prevzetih originalnih matičnih knjig kaže, da je le majhen del gradiva zelo poškodovan, večinoma pa gre za manjše, še obvladljive poškodbe.

Ključne besede:

matične knjige, materialni popis, poškodbe, ohranjenost gradiva.

Abstract:

Material Condition of Original Registers at Acquisition

This article deals with the material (physical) condition of the original Church registers, acquired by the Archdiocesan Archives Maribor in 2008. The inventory of the material condition follows the example and methodology of the Urbaria Collection material inventory of the Archives of the Republic of Slovenia. The methodology has been slightly modified according to the type of archives we have been studying. On the basis of the inventory lists with data on material conservation the most common archives' damages and levels of preservation have been summarized. The damage on the archives is mainly mechanical, i.e. worn covers, worn edges and cracked binding, which results mainly from frequent use. The general condition of the received original registers shows that only a small quantity of archives is badly damaged, but mostly we have to deal with minor manageable damage.

Key words:

Church registers, material inventory, damage, material conservation.

UVOD

Matične knjige sodijo med prepoznavnejše arhivsko gradivo modernega časa. Glavna značilnost, ki jim jo sedanost pripisuje, je predvsem ta, da so v njih zabeleženi vsi ljudje, ki so se na nekem območju rodili, umrli ali se poročili. To pomeni, da so zapisani ne glede na njihov socialni, etnični, ekonomski, verski ali pravni status, tako moški kot tudi ženske in otroci. Matične knjige so v glavnem¹ torej nediskriminatorne. Ravno ta lastnost jim danes daje vrednost in prepoznavnost.

* Igor Filipič, prof., višji arhivist, vodja matičnega oddelka, Nadškofijski arhiv Maribor, Koroška c. 1, 2000 Maribor, Slovenija.

¹ Kljub tej enakosti vpisov lahko opazimo določena odstopanja, kot so na primer sicer redke liber arcanus - posebej vodene matične knjige za nezakonsko rojene otroke.

Poleg te lastnosti je potrebno poudariti tudi njihovo še vedno aktualno dokumentarno vlogo, saj so za določeno obdobje še vedno edini vir dokazovanja identitete, porekla, sorodstva ali pravnega nasledstva v upravnih in sodnih zadevah. Pomembna pa je tudi njihova kulturna vloga, saj je zanimanje za rodoslovje zadnja desetletja tako pri nas kot v sosesčini v porastu. Večini strokovne javnosti so poznane razmere, v katerih so matične knjige nastale, kako so se vodile in kje so se hranile. Ne bomo se ustavljali pri zgodovini, temveč le na kratko opisali sedanje stanje. Danes je večina ohranjenih matičnih knjig v Sloveniji shranjenih v škofijskih arhivih (izjema je le Primorska, kjer tamkajšnji škofijski arhiv nima prostorskih možnosti za hrambo tako velike količine gradiva). Nekaj malega knjig se nahaja na župnijskih uradih, originalne matične knjige z vpisi, mlajšimi od 100 let pa na državnih upravnih enotah. Ravno te knjige, shranjene na upravnih enotah, so predmet naše raziskave. Po dogovoru med Republiko Slovenijo in Slovensko škofovsko konferenco se namreč matične knjige, katerih zadnji vpis je starejši od 100 let, vrnejo Cerkvi in se hranijo v javno dostopnih cerkvenih (škofijskih) arhivih. V nadškofijskem arhivu Maribor tako vsakih nekaj let prevzamemo in hranimo cerkvene matične knjige iz upravnih enot.

Ko so se v 90-letih prejšnjega stoletja škofijski arhivi uredili do te mere, da so lahko začeli strokovno obdelovati gradivo in ga posredovati javnosti, se je hitro pojavila težava z materialnim varstvom gradiva. Matične knjige so namreč bile oz. so še zaradi številnih vzrokov močno poškodovane in potrebne restavratorskih in konservatorskih posegov.

MATERIALNO STANJE MATIČNIH KNJIG

V prispevku se bomo osredotočili na matične knjige iz mlajšega obdobja, torej iz prehoda iz 19. stoletja v 20. stoletje. Knjige iz tega obdobja namreč prevzemamo v arhiv. Značilnost teh knjig je, da so večjega formata (povprečno 35 x 25 cm, od 200 do 400 listne), pisane na nekakovostnem papirju, imajo številne poznejše vpise in so zelo pogosto v uporabi. Obravnavano obdobje je glede konservacije knjig in dokumentov zelo kritično, saj je po nekaterih podatkih okrog 70 % gradiva uničenega, predvsem zaradi hitrega razpadanja gradiva. V veliki meri se je namreč uporabljal kisel papir industrijske izdelave.² Zato je gradivo poškodovano, tudi če je bilo hranjeno v ustreznih pogojih in se je z njim skrbno ravnalo, kar pa mnogokrat seveda ne drži. Tovrstno gradivo je podvrženo staranju že zaradi neustrezne surovinske sestave in tehnologije, uporabljene pri izdelavi. Po nekaterih trditvah je delež notranjih dejavnikov na staranje papirja 80-85 %, vpliv zunanjih dejavnikov pa predstavlja le 10-15 odstotni delež.³ To razmerje seveda predstavlja povprečje za vso obstoječe, tako knjižno kot arhivsko gradivo. Glede na pogosto uporabo matičnega gradiva in pogoje hranjena lahko postavimo hipotezo, da je vpliv zunanjih dejavnikov večji. Notranji vzroki se kažejo v zmanjšanju mehanske odpornosti papirja, torej kot krhkost papirja, nizka raztržna odpornost in majhna odpornost na prepogibanje. Gradivo bo tako kazalo predvsem znake raztrganin listov, natrganih robov in podobno. Zunanjim dejavnikom bomo pripisali očitne poškodbe, kot so tiste zaradi vode, ognja ali insektov, in vidno obrabo (najlažje se kaže na stanju vezave in platnic, poškodb pomagal (indeksov ...). Med zunanjimi vzroki za poškodbe pa velja posebej omeniti »popravila« gradiva z lepilnimi trakovi. Seveda ne moremo strogo ločiti, ali je neka poškodba nastala zgolj zaradi zmanjšanja mehanske odpornosti

² Prim.: Letnar, Vodopivec, *Zaščita in konservacija gradiva na papirju*, str. 290.

³ Prav tam, str. 292.

papirja ali zaradi zunanjih vplivov. Oba faktorja zmeraj delujeta skupaj. Staranje papirja se ob slabem ravnanju pospešuje, krhek papir se trga tudi pri previdnem rokovanju, poškodovano gradivo pa kar kliče doma narejene popravke (lepilni trak in podobno).

Matične knjige, ki jih bomo v članku analizirali, so bile prevzete v arhiv v prvi polovici leta 2008. Ocenili smo 80 knjig. Knjige so stare med 100 in 150 let, torej so nastale v času od 2. pol. 19. stoletja do začetka 20. st. Popisali smo stanje, v katerem se nahaja gradivo ob prevzemu v arhiv. Knjige so do prevzema služile kot dokumentarno gradivo in so bile v redni uporabi pri delu na upravnih enotah. Prevzete so bile na naslednjih UE ali Krajevnih uradih: Brežice, Celje, Dravograd, Gornja Radgona, Laško, Lenart v Slov. goricah, Ljutomer, Maribor, Mozirje, Ormož, Pesnica, Ptuj, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Trbovlje, Velenje in Žalec.

Potreba po materialnem popisu se je pojavila zato, ker v arhivu nimamo konkretnih podatkov o materialnem stanju gradiva in o poškodbah, ki nastajajo na njem. Prav tako Cerkev kot lastnica gradiva, nima nadzora nad gradivom, ki je še na upravnih enotah. Šele s primerjavo stanja gradiva vsakih nekaj let bomo lahko resno in dokazljivo govorili o poškodbah, ki nastanejo pri hrambi in uporabi v arhivu in ustrezno ukrepali. Le na osnovi takšnega popisa pa lahko načrtujemo restavratorske in konservatorske posege.

METODOLOGIJA

Materialni popis je potekal na osnovi pripravljenih popisnih obrazcev. Teoretična osnova za pripravo obrazca je bila metoda, ki so jo za materialni popis zbirke urbarjev uporabili v Arhivu Republike Slovenije.⁴ Popisni obrazec smo nekoliko skrajšali in prilagodili vrsti gradiva. Predvsem smo izpustili podroben opis posamezne knjige (strukturni elementi knjige), ki sicer prinaša največ informacij o gradivu. Za tako podroben opis gradiva namreč nimamo dovolj strokovne podlage, hkrati pa ne bi bistveno prispevali k ciljem analize, ki je ožji od ciljev, ki so si jih zastavili v Arhivu Republike Slovenije.

Popisni obrazec smo razdelili na 3 sklope:

1. Splošni podatki o gradivu: Ime fonda, oznaka knjige, dimenzije, obseg, datum opravljanja popisa in ime popisovalca.
2. Opis enote: vrsta vezave (original, knjigoveška prevezava, restavrirana vezava), restavratorski poseg, druge posebnosti (lepilni trak, prilepljeni list, vrsta indeksa (vezan original, vezan dodan, vstavljen), vrsta ovitka (papir, umetna masa).
3. Poškodbe na vezavi in na knjižnem bloku: Natrgana ali obrabljena prevleka, obrabljeni robovi platnic, odstopanje od knjižnega bloka, konkaven hrbet, razrahljane vezice, luknjice od insektov, nagubane platnice zaradi vlage, ukrivljene platnice, razrahljane lege, obrabljeni robovi listov, raztrgani listi, iztrgani ali izrezani listi, izpadanje listov, madeži od vlage, nagubanost zaradi vlage.

⁴ Prim.: Ludvik, Vodopivec, Žnidaršič: *Materialni popis dela zbirke urbarjev*.

Priloga 1: Primer popisnega lista

Materialni popis zbirke matičnih knjig Nadškofijskega arhiva Maribor Popisni list I. (podatki o gradivu in ohranjenost gradiva)

PODATKI O GRADIVU:

Fond: _____

Knjiga: _____

Dimenzije: _____ Obseg: _____

Materialni popis opravljen dne: _____ Popisovalec: _____

Opombe:

SPLOŠNI OPIS				
VEZAVA	Original	Knjigoveška prevezava	Restavrirana	
RESTAVRATORSKI POSEG	Da	Ne	Delno	
DRUGE POSEBNOSTI	Zalepljeni list (lepilni trak)	Prilepljeni listi z opombami		
INDEKS	Original, vezan	Dodan, vezan	Vstavljen	
OVITEK	Brez ovitka	Papir	Umetna masa	

STOPNJA OHRANJENOSTI GRADIVA:

POŠKODBE NA VEZAVI				
Mehanske poškodbe				
NATRGANA ALI OBRABLJENA PREVLEKA	DA	NE	DELNO	
OBRABLJENI ROBOVI PLATNIC	DA	NE	DELNO	
ODSTOPANJE PLATNIC OD KNJIŽNEGA BLOKA	DA	NE	DELNO	
KONKAVEN HRBET	DA	NE	DELNO	
RAZRAHLJANE VEZICE	DA	NE	DELNO	
Druge poškodbe				
LUKNJICE OD INSEKTOV	DA	NE	DELNO	
OŽGANINE	DA	NE	DELNO	
NAGUBANE PLATNICE ZARADI VLAGE	DA	NE	DELNO	
UKRIVLJENE PLATNICE	DA	NE	DELNO	
				Skupna ocena ohranjenosti vezave:

POŠKODBE NA KNJIŽNEM BLOKU				
Mehanske poškodbe				
RAZRAHLJANE, RAZPUŠČENE LEGE	DA	NE	DELNO	
OBRABLJENI, NATRGANI ROBOVI LISTOV	DA	NE	DELNO	
RAZTRGANI LISTI	DA	NE	DELNO	
IZTRGANI, IZREZANI LISTI	DA	NE	DELNO	
IZPADANJE LISTOV	DA	NE	DELNO	
Druge poškodbe				
LUKNJICE OD INSEKTOV	DA	NE	DELNO	
MADEŽI OD VLAGE	DA	NE	DELNO	
NAGUBANOST ZARADI VLAGE	DA	NE	DELNO	
				Skupna ocena ohranjenosti knjižnega bloka: _____

ANALIZA STANJA MATIČNIH KNJIG

Na osnovi tako pripravljenega popisnega lista smo se lotili popisovanja materialnega stanja. Pri opisu splošnih podatkov o gradivu ni bilo večjih težav, saj so bile vse knjige jasno označene. Pri praktični uporabi pa se je hitro pokazalo pomanjkljivo znanje, predvsem s področja ocenjevanja vezave. To se je pokazalo že pri drugem sklopu na popisnem formularju, saj smo pri opisovanju posamezne knjižne enote skušali določiti, ali je vezava še originalna. Vsaj polovica knjig je, po naši oceni, že bila deležna knjigoveške prevezave. Pri drugi polovici je razvidno, da je vezava še originalna ali pa nismo znali točno določiti, ali je že prišlo do posega na vezavi, saj znaki niso bili očitni.

Pri osmih knjigah smo opazili sledove konservatorsko-restavratorskega posega, predvsem zaščito gradiva z laminacijo. Ob prevzemu gradiva nismo dobili podatkov o izvajalcu konservatorskega posega ali podatkov o tehnologiji in uporabljenih materialih. V glavnem je šlo za manjše ojačitve papirja, predvsem ob robovih. Ker gre za poseg, ki je ireverzibilen in vpliva na originalnost dokumenta, bi bilo potrebno, da bi podatki o konservatorskem posegu spremljali gradivo. O kakovosti posegov nismo podajali ocene, saj nimamo dovolj strokovnega znanja.

Druge posebnosti gradiva niso predstavljale težav pri popisovanju. Okrog 20 % knjig ima prilepljene listke z opombami. Tovrstni dodatki različno ogrožajo gradivo. Uporabljala so se različna lepila, tudi takšna, ki s svojo kemično sestavo škodujejo papirju. Druge poškodbe nastanejo zato, ker se s prilepljenimi dodatki neenakomerno obremeni izvirni papir in je še bolj dojemljiv za raztrganine. Škoda pa lahko nastane tudi pri sami vsebini, saj lahko listki prikrivajo prvotni zapis ali pa se izgubijo, s tem pa seveda tudi informacija na njih.

Posebno težavo pri matičnih knjigah predstavljajo popravki z lepilnim trakom, s katerim so včasih želeli ustaviti raztrganine ali jih celo sanirati. Dobrih 26 % knjig ima takšne popravke.

Tabela 1: Posebnosti na gradivu.

POSEBNOSTI	KNJIGOVEŠKA PREVEZAVA	PRILEPLJENI LISTKI	LEPILNI TRAK	KONSERV. POSEG
ŠTEVILO	40	16	21	8
ODSTOTEK	50 %	20 %	26,25 %	10 %

Za praktično uporabo knjig v arhivu se nam je zdelo pomembno tudi, kako so knjige zaščitene, torej če so ovite ali ne. Več kot pol knjig je bilo ovitih v ovitke iz umetne mase, dobra tretjina v papir, brez ovitka pa je bilo 10 odstotkov knjig.

Tabela 2: Tehnična zaščita knjig.

OVITEK	PAPIR	UMETNA MASA	BLAGO	BREZ
ŠTEVILO	28	43	1	8
ODSTOTEK	35 %	53,75 %	1,25 %	10 %

Po opisu enote smo se lotili popisovanja poškodb na gradivu. Pri poškodbah na vezavi smo ugotovili, da ima polovica knjig vsaj delno razrahljane vezice. Tem poškodbam po pogostosti sledijo obrabljeni robovi platnic in obrabljena prevleka.

Prevladujejo torej predvsem mehanske poškodbe, poškodb, kot so luknjice od insektov, ožganine, nagubane platnice zaradi vlage in ukrivljene platnice, nismo zaznali.

Tabela 3: Najpogostejše poškodbe na vezavi.

NATRGANA ALI OBRABLJENA PREVLEKA	23,75 %
OBRABLJENI ROBOVI PLATNIC	43,75 %
ODSTOPANJE PLATNIC OD KNJIŽNEGA BLOKA	13,75 %
KONKAVEN HRBET	1,25 %
RAZRAHLJANE VEZICE	50 %

Pri ocenjevanju knjižnega bloka smo ugotovili, da ima 42 % knjig vsaj delno razrahljane lege. Le malenkost manj pogosta poškodba so obrabljeni ali natrgani robovi listov.

Tudi v tem primeru smo ugotovili, da so pogoste mehanske poškodbe, medtem ko poškodb od insektov ali vlage nismo zaznali.

Tabela 4: Najpogostejše poškodbe na knjižnem bloku.

RAZRAHLJANE, RAZPUŠČENE LEGE	42,5 %
OBRABLJENI, NATRGANI ROBOVI LISTOV	38,75 %
RAZTRGANI LISTI	28,75 %
IZTRGANI, IZREZANI LISTI	1,25 %
IZPADANJE LISTOV	22,5 %

Popisu posameznih poškodb je sledila ocena skupne stopnje ohranjenosti, ki je za uporabnika najpomembnejša. Že na začetku popisa smo zaznali težave pri ocenjevanju indeksov. Le-ti so običajno v slabšem stanju kot preostala knjiga, kar pa se tiče zgodovinske vrednosti, niso tako pomembni, saj gre le za pripomočke pri uporabi knjig. Na začetku smo celo razmišljali, da bi indekse ocenjevali ločeno. Ker pa so vendarle del knjige, se ta rešitev ni pokazala za praktično. Po poskusnem ocenjevanju in premisleku smo odločili, da bomo indekse ocenjevali kot del knjige, vendar bo pri skupni oceni ohranjenosti stanje indeksa manj upoštevano. To pomeni, da smo se v primerih, ko je stanje indeksa občutno slabše kot stanje preostalega dela knjige, pri oceni skupne ohranjenosti osredotočili na stanje vezave in knjižnega bloka, manj pa na indeks.

Analiza stanja matičnih knjig je pokazala, da so knjige večinoma dobro ohranjene. Več kot 50 % knjig smo ocenili s stopnjo I. oz. I.-II., kar pomeni, da je odlično ohranjeno, ima manj kot 10 % poškodb in se lahko uporablja v čitalnici. Dobra tretjina knjig je dobro ohranjenih, kar pomeni, da je na gradivu do 30 % poškodb. Mednje sodijo predvsem manjše raztrganine, delno poškodovana vezava in podobno. Tudi to gradivo se lahko uporablja v čitalnici. Slabo do zelo slabo ohranjena je le manjšina gradiva, slabih 9 odstotkov. Gre za gradivo, kjer je raven poškodb že dosegla polovico gradiva. Pojavljajo se večje raztrganine, poškodovana vezava, veliko polepljenih strani in podobno. To gradivo se naj ne bi več uporabljalo v čitalnici. Ocene zelo slabo pri analizi nismo podelili.

Tabela 5: Skupna stopnja ohranjenosti gradiva.

OCENA OHRANJENOSTI	I.	I.-II.	II.	II.-III.	III.	III.-IV.	IV.	SKUPAJ
ŠTEVILO KNJIG	22	24	17	10	4	3	0	80
ODSTOTEK	27,5 %	30 %	21,25 %	12,5 %	5 %	3,75 %	0 %	100 %

Skupna ocena ohranjenosti je bila za nas nekoliko presenetljiva, saj smo sklepali, da bo več knjig dobilo slabšo oceno. Stanje matičnih knjig ob prevzemu v arhiv torej ni katastrofalno. Večina poškodb na gradivu je pričakovanih in obvladljivih. Glede na najpogostejše poškodbe tako na vezavi kot na knjižnem bloku lahko potrdimo tezo, da so nastale zaradi pogoste uporabe. Prevladujejo namreč mehanske poškodbe. Na vezavi se to pogosto kaže kot obrabljene platnice in razrahljane vezice, pri knjižnem bloku pa kot razrahljane lege. Tovrstne poškodbe v glavnem nastanejo kot posledica pogoste uporabe pri odlaganju knjig iz polic na

delovno površino in pri odpiranju in brskanju po knjigi. O notranjih dejavnikih pričajo dokaj velik odstotek raztrganih listov, kar je verjetno bolj posledica staranja papirja kot grobe uporabe.

Ker je le slabih 9 % knjig dobilo oceno III. ali slabše, to ne predstavlja velikega dela zbirke. Z manjšimi konservatorskimi ali restavratorskimi posegi bi lahko učinkovito ukrepali in rešili gradivo z oceno med II. in III. Konservatorski posegi na tej stopnji namreč še niso tako kompleksni in dragi. Po laični oceni bi največkrat zadostovala obnovitev vezave, laminiranje in odstranjevanje lepilnega traku.

ZAKLJUČEK

Ker gre za prvi tovrstni popis, ki smo ga po takšni metodologiji naredili v našem arhivu, so se ob samem delu pokazale številne pomanjkljivosti. V besedilu smo že omenili težave pri ocenjevanju vrste vezave zaradi pomanjkanja tovrstnega strokovnega znanja s področja konservatorstva, prav tako je pri opisu poškodb na vezavi iz istega razloga lahko prišlo do pomanjkljivosti. Popisnemu listu smo dodali opis nekaterih posebnosti gradiva torej uporabo lepilnega traku in prilepljene lističe. Pri tem se je postavilo vprašanje, kako to upoštevati pri skupni oceni ohranjenosti, saj smo težko določili škodo, ki jo tovrstni posegi povzročajo. Glede stopnje ohranjenosti se je pojavila težava pri strogosti ocenjevanja, saj je ocenjevalec skupno oceno vedno podal subjektivno. Uporabljeno metodologijo bi zato bilo v nekaterih primerih potrebno dograditi, pri tem pa bo potrebna pomoč konservatorjev.

LITERATURA:

- *Letnar Černič, Meta, Vodopivec, Jedert, Zaščita in konservacija gradiva na papirju - vrednotenje trajnosti in obstojnosti, v: Konserviranje knjig in papirja, Zbornik razprav, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1997, str. 289-303.*
- *Ludvik, Jana, Vodopivec, Jedert, Žnidaršič Golec, Lilijana, Materialni popis dela Zbirke urbarjev Arhiva Republike Slovenije - AS 1074, 172u - 1/68u, v: ARHIVI, L. 27, št. 2, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2004, str. 323-338.*